

ג) שמנונית שעל הסכין: שיעור התבשיל עבור עירוב תבשילין הוא כזית, ומבואר בגמ' (ביצה טז.) ש"שמנונית שעל גבי הסכין גוררו וסומך עליו משום עירובי תבשילין והני מילי דאית בהו כזית".

והנה קשה לקבוע שיעור מדויק לכמות השומן שנדבק לסכין כרגיל, אבל נראה שבדרך כלל הוא מתאים לגודל זית שבזמנו, ודחוק טובא להניח כשיעורי הזית הגדולים, שאינו מצוי כלל וכלל שידבקו כאלה כמויות שומן על הסכין. (שמעתי מפי הרב מ.מ. קארפ שליט"א).

ד) בית הבליעה: מבואר בגמ' (כריתות יד.) שבית הבליעה הממוצע של אדם מחזיק (לפחות) כשני זיתים.

קשה לקבוע כמות מדויקת לקיבולת בית הבליעה, אבל עכ"פ כבר העירו אחרונים רבים³⁰ דדבר רחוק הוא שבית הבליעה של אדם בינוני יחזיק כפליים משיעור הגדול של הכזית.

אלא א"כ נדחה (כפי שצייד החזו"א סק"י), שהבנה של 'בליעה אחת' היא דלא כהבנת האחרונים, וכל הנבלע בפעם אחת נקרא "בת אחת", ובבליעה נמשכת אפשר לבלוע כמות זו³¹.

ה) קרישת הרביעית: בגמרא במסכת שבת (עז.) מבואר שיין ודם בשיעור רביעית, כאשר נקרשים הוי גודלן כזית. אם נשער את כמות המוצקים הנשארים ביין ובדם כשנקרשים, יעלה בידינו שיעור שהוא בבירור פחות משיעור 17 סמ"ק (ראה תחומין כך י', עמוד 434. וראה בחוברת אור תורה כסלו תשס"ד ואייר תשס"ד).

³⁰ הגרא"ז מרגליות (ראש אפרים ח"ג סט"ז), מנחת ברוך סי' ע"ה ענף ב', חת"ס שו"ת או"ח קכ"ז.

³¹ ויש להעיר, שגם לפי הבנה זו יש כאן עכ"פ הוכחה שמדובר בכמות שיכול אדם למלא בה את פיו בכשני זיתים בבת אחת. ויקשה מאד למשערים בפסח בשיעורים גדולים טובא של אכילת מצה, כי הרי שני כזיתים משיעורים כאלו – אינם נכנסים כלל לפה בבת אחת, לא ק"ו שאין נבלעין בבליעה אחת, וא"כ מוכח שאין זה השיעור.

פרק ה': כזית – כגודל זית שבימיך

בשולחן ערוך (תפ"ו) מובא שהכזית י"א שהוא כחצי ביצה. ועל כך רבו הדיונים מהו שיעור הביצה, וממילא מהו שיעור הכזית. אך יש לציין צד נוסף: יתכן שהכזית אינו תלוי בביצה כלל. השיעור נקבע אך ורק לפי הזית המצוי בינינו, וזהו שיעורו. וכדעת הגר"ח מוולאזין שהובאה בתחילת פרק א'. כשיטה זו סבר החזו"א מעיקר הדין. ולכן, אף שלפי החזו"א הסובר שהביצים בזמן חז"ל היו פי שניים בגודלן, אזי גם הכזית הוא ממילא גדול פי שניים – אך זהו רק אם אנו משערין בהשוואה לביצה. אך כיון שלדעתו אין עיקר השיעור קשור לביצה כלל, ממילא אע"פ שהביצה היתה גדולה, שיעור הכזית קטן טובא – כגודל זית כפשוטו. וזהו השיעור מעיקר הדין.³²

מרן הקה"י (בסוף "שיעורין של תורה") כתב שתי סיבות לנקוט כצד זה. כל אחד מהם הוא נימוק חזק בפני עצמו, שעל פיו יש לנקוט כצד זה. **סיבה ראשונה:** זה מהותו של 'שיעור', שיהא כגודל זית המצוי בימיך. וסברא גדולה היא זו, כי איך יהיה תלוי השיעור בזית שאינו בימיך ואין בידך דרך למדוד זאת? וכי כדי לברר את השיעור יש על האדם למצוא זית ששרד מתקופת מתן תורה? וכך כתב החזו"א: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא", עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו). ועל כרחך, ההלכה למשה מסיני היא למדוד בזית המצוי בידך, וכך נמסרה לנו ההלכה של מדידת ה"שיעור".

³² ישאל השואל, אם כן מדוע כה מצוי הוא שיעורא דחצי ביצה בספרי הפוסקים, ולא כתבו בכל מקום שהשיעור הוא כגודל 'זית' ותו לא? תשובת שאלה זו אינה בתחום הלימוד, אלא בתחום המציאות: המציאות היא, שלא היו זיתים מצויים ביניהם, שכן פרי זה אינו גדל בארצות צפון. לפיכך, לא יכלו הפוסקים לציין שיש לאכול שיעור כגודל 'זית', כי לא היה פרי זה מוכר לאנשים כלל, ולא היה שום אופן מעשי לציין את שיעור הכזית, אלא בהשוואה לביצה. וכן שמעתי מהרב חיים בניש שליט"א (מחב"ס 'מדות ושיעורי תורה') שבריר, שכל הראשונים שכתבו שיעורא דחצי ביצה [עד השו"ע – ולא עד בכלל] היו במקומות שאין הזיתים מצויים, ואילו הראשונים שהיו במקומות שהזיתים מצויים – לא כתבו 'חצי ביצה' כלל, אלא רק 'זית' – ותו לא. וכן משמע גם בדברי תלמיד מהר"ם רוטנברג שהובא לעיל בפרק ב', שתלה את כל השיטה של 'כחצי ביצה' בכך שלא היה הזית מצוי ביניהם ולא ראוהו.

וראיה לענין זה יש לי להביא מדברי החת"ס (שו"ת או"ח קכ"ז). שם כתב שהביצה בזמן חז"ל היתה כפולה בגודלה (כשיטת הצ"ח), ואעפ"כ את הכזית יש לשער בכחצי ביצה של זמנינו, עכ"ד. והנה קשה טובא לכאורה, דממ"נ: אם לא הולכים לפי זמן חז"ל בזה אלא לפי זמנינו, מדוע לא יפסוק ללכת לפי זית שבזמנינו? ומה ענין יש בכחצי ביצה של זמנינו, אתמהא? והתשובה ברורה ופשוטה – כי לא היו זיתים מצויים שם ולא יכול היה לציין אותם כמקור לשיעורין, וכנ"ל. ודו"ק.

[יצוין, ששמעתי מפי האדמו"ר מערלוי שליט"א, שבמשך כל ימי מגוריו בהונגריה לא ראה כלל את פרי הזית].

וכן מבואר בתשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח) וז"ל: ושאלתם כמה שיעור גרוגרת (אולי צ"ל כותבת) הגסה וכו' וכן זית וכו'. הרי אלו שיעורים, ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל. וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין צריך ללמוד שיעור, מאחר דתנן רבי יהודה אומר וכו' אלא הכל לפי דעתו של רואה, עכ"ל. ועי' בהערה³³.

לפי נימוק זה, הרי שגם התוס', שלמדו מסוגיית הגמרא שהכזית כחצי ביצה (והם המקור לפסקו של השו"ע בסי' תפ"ו), יודו שמ"מ אין זו ההוראה למעשה; ההוראה שלנו היא לפי הזית שלנו, ללא נפק"מ מהו הזית שהיה בזמן חז"ל, אם היה גודל זה או אחר.

סיבה שנייה: בנוסף, יש גם סיבה שניה לשער בזית המצוי: הלא רוב הראשונים לא ס"ל כהשיטה דכזית כחצי ביצה. ואך זאת ידוע לנו בדעתם, שהכזית פחות משליש ביצה [כי הגרוגרת לדעתם שליש ביצה, וכבר ידענו מהגמ' שהזית קטן מהגרוגרת]. והנה לדבריהם אין לנו שום ראיה כלל מהו גודל הזית שהיה בזמן חז"ל, ויתכן שהוא קטן בהרבה משליש ביצה. וא"כ מהכ"ת שאירע שינוי כלשהו בגודלו, ומדוע לחוש שאירע שינוי בזמן שאין לכך שום מקור או הוכחה כלל, ואדרבה – היה מסתבר שהכל נשאר כפי שהיה ובחזקתו קאי ללא שום שינוי. וא"כ אין שום מקור לומר שהשיעור שונה מאשר זית המצוי בימינו ממש. עכ"ד הקה"י שם.

עוד יצויין, שלפי חשבון הענין יש להוכיח, שאם ננקוט (כהצל"ח) שהביצים היו פי שניים, אזי מוכרח גם לנקוט שהקובע את שיעור הכזית הוא הפרי המציאותי, ולא ההשוואה לביצה. וממילא, אין לחוש לשיעור של כחצי ביצה שהיא כפולה בגודלה. והואיל והחשבון בזה מורכב, כתבתיו רק בהערה³⁴.

³³ וכתב הרב חיים בניש שליט"א, מחבר ספר "מדות ושיעורי תורה": "ראה בספרנו מדות ושיעורי תורה פרק ב' סעיפים ה-ו, דרובם ככולם של האחרונים סוברים דכל השיעורים נקבעים בהתאם לפירות ולביצים שבכל דור" (קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד עמוד קיג).

³⁴ **הצעה בחשבון הסוגיא – טעם לכך שלא יתכן שהכזית כגודל חצי ביצה גדולה'** הדברים הכתובים כאן – בשם אומרם אני מוסר אותם, ושמעתים מפי הג"ר צבי ובר שליט"א, (רב דק"ק קמניץ בשכונת נוה יעקב בירושלים, וחבר הבד"צ של שארית ישראל). ותוכן דבריו, שעל פי חשבון הסוגיא עולה, שלפי הצד שהביצים של חז"ל כפולות בגודלן, אזי מוכרחים בע"כ לשער לפי הזית המצוי בכל דור, וללא קשר כלל לגודל הביצה. [במילים אחרות: אין טעם לשער בכחצי ביצה בגודל כפול משלנו] והיינו: דברמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) מבואר שמשקל רביעית מים הוא 17.5 דינרים, ושמשקל הכסף שצריך לקיום מצות פדיון הבן הוא 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים) נמצא משקל פדיון הבן כבד ממשקל הרביעית בכ-15%. ואם ננקוט שהרביעית קרוב ל-150 גרם מים (כיון שהביצים כפולות) א"כ יהא משקל פדיון הבן ע"כ קרוב ל-170 גרם. וקשה טובא, שנהגו בכל תפוצות ישראל מדור דור ועל דעת כל הפוסקים, שפדיון הבן 70-100 גרם בלבד?

פרק ו': שיעור הכזית – נפח או משקל?

מן הסוגיות שמצינו שאנשים מתחבטים בהם בענין שיעור הכזית הוא האם השיעור הוא בנפח או במשקל. בעקבות אי הבהירות בזה, נוצר מצב שלפעמים מצינו שהסוברים להכפיל את גודל הביצה, נוקטים שיעור כזית מצה קטן יותר מאלו הסוברים שלא להכפיל! ובמילים אחרות - הסוברים לשיער בביצה של זמנינו היו צריכים לכאורה לנקוט שיעור קטן בכזית, אלא מפני שחלק מהם נקטו שיעור במשקל, שיעור הכזית שעלה בידם בפועל נעשה גדול בהרבה. ומחוייבים אנו לברר נושא זה, בפרט לפי שהבירור יעלה בידינו מסקנה חד משמעית: שאם משערים במשקל, אזי עולה בידינו כמות הגדולה בהרבה מהשיעור האמיתי. ואף שצויין משקל ע"י פוסקים רבים - היישום המעשי שלו לגבי מצה ומאכלים רבים אינו מעלה שיעור נכון ומדוייק. והואיל ושיעור זה שעל פי משקל (כזית = 30 גרם מצה...) נפוץ מאד, נתחקה אחר מקורו ושורשו.

תחילת דרכינו, נקדים יסוד חשוב: כולם מסכימים, שהשיעור בעיקרו תלוי בנפח בלבד, ללא קשר למשקל. וכך הוא לשון תשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח): "ושאלתם כמה שיעור ... זית וכו' הרי אלו שיעורים ואיך יהי' שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל". עכ"ל.

וכן מוכח גם בשיטת הסוברים שהכזית כחצי ביצה (תוס', שו"ע) שלמדו זאת מהכמות שמחזיק בית הבליעה (כמובא לעיל) והרי זה מגדיר כמות של נפח בלבד, ולא קשור למשקל. וכן תנן (עוקצין פ"ב) "פת ספוגנית משתערת כמות שהיא" כלומר שאע"פ שרכה ועשויה כספוג אין צריך למעכה, ובמשנה ברורה סו"ס תפ"ו ציטט משנה זו לענין כזית דמצה, וכן הוא במגן אברהם ובגרי"ז. הרי מבואר מזה שהשיעור הוא בנפח.

החזו"א (אגרות, קצ"ד) נתקשה בזה מאד, וחידש מכח קושיא זו, שכמו ששיעור הכזית נקבע לפי הזית שבדור, כך גם שיעור הכסף נקבע לפי משקל גרעיני השעורה שבדור (דמצינו שהגאונים ציינו את משקל הכסף ביחס למשקל גרעיני השעורה) עכ"ד החזו"א. והנה זה פשוט שפרי הזית המציאותי קובע את שיעור הכזית, הרבה יותר מאשר גרעין השעורה קובע את משקל הכסף, וקל וחומר הם הדברים. לכך, אם נניח שהשעורה שבכל דור קובעת את ערך מצות פדיון הבן, ברור שנימא גם שהזית שבכל דור קובע את שיעור הכזית.

וא"כ, אין שום צד לשיער כזית ביחס לביצים כפולות בגודלן (ולומר שהכזית הוא כגודל ביצה שלימה דידן); אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

כלומר, אם הביצים אכן כפולות, הרי תקשי טובא מכח המנהג בפדיון הבן, ואין מנוס מלומר (כדברי החזו"א) שהקביעות היא אך ורק לפי ה'שיעור' שניתן, למדוד בגרעיני השעורים, ללא התחשבות בשום פרט אחר. וא"כ גם הכזית יתחשב לפי ה'שיעור' שלו, שהוא פרי הזית, ללא התחשבות בגודל הביצה, וכנ"ל. ולכן, אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי. ואמנם זה דלא כהצ"ח, ששיער את הכזית ביחס לביצים הכפולות בגודלן.

ומדוע בכל אופן היו פוסקים שנתנו שיעור במשקל? אין זה אלא משום שאחר שידוע היחס במאכל מסויים בין נפחו למשקלו, אפשר לציין את המשקל בתור אופן וסימן לברר את הנפח. ונצטט את לשונו של הגר"ח נאה בספרו שיעורי תורה (סי' א' ס"א, ובהערה שם): "ידוע ומפורסם בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים שכל שיעורי התורה כגון שיעור חלה, רביעית, כביצה, כזית וכו' אינם נחשבים במשקל רק עפ"י מדת הגודל בכמות כמפורש ברמב"ם וכו', וראיות ברורות לזה וכו' ואין להאריך בדבר פשוט כזה ברמב"ם ובכל הפוסקים. וכתבתי לאפוקי ממש"כ בספר כף החיים על שו"ע (קסח אות מ"ו) דהשיעורים הם במשקל ולא בכמות. ומה שכתבו הפוסקים האחרונים שהביא שם לשער במשקל, היינו בדברים שכבר עמדו על הכמות ואח"כ שיערו משקלו, כגון מים ויין ופת וכו', אבל אין זה כלל על הדברים שלא נתבאר שיעור משקלם בפוסקים", ע"כ לשונו. חשיבות מיוחדת יש בהבאת דברים אלו מספרו של הגר"ח חיים נאה, ובהדגשה שממנו הוא שנכתבו דברים אלו. שכן, הוא המקור שממנו נבע ונתגלגל הדבר שנתפרסם שיעור עפ"י משקל וגרם (כפי שיובא להלן), והרי בדבריו מפורש שהעיקר הוא הנפח בלבד.

יצויין, שאין בזה שום מחלוקת בין העדות, וגם לספרדים (שמצוי יותר ביניהם שיצינו למשקל) אין הקביעה אלא עפ"י נפח.

וכן כתב הגר"ח בן ציון אבא-שאול זצ"ל בשר"ת אור לציון עמ' קכ"ד וז"ל: "וכל שיעורי כזית הם מידת נפח ולא מידת משקל, כמבואר בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה במסכת חלה פרק ב' משנה ו' ובמסכת עדיות פרק א' משנה ב', וכן כתב בפרק ה' מהלכות חמץ ומצה הלכה י"ב, וכן כתב מרן בשו"ע בסימן תנ"ו, ע"ש. וא"כ כל דבר שמשערים אותו במידת נפח של כזית ישתנה משקלו לפי משקלו הטבעי וכו'. ויש דברים שבמעט משקל יש נפח גדול מאוד, כגון פופקורן, שבפחות מחמשה גרם יש נפח של עשרים ושמונה גרם מים, וכן בפחות מעשר גרם חיטה תפוחה (שלווה) יש כזית, וכן פרכיות אורז ובמבנה (העשוי מתירס וחמאת בוטנים) נפחם גדול ביחס למשקלם, ולכן יש לשער כל מאכל בפני עצמו, וכל שיש בו נפח של עשרים ושמונה גרם מים יש לברך עליו ברכה אחרונה", עכ"ל.

וכן שמעתי מפי הגר"ח עובדיה יוסף שליט"א, דהנפח הוא העיקר, ורק ציינו משקל כסימן לדבר כדי להקל על המון העם, וכן כתב יסוד זה בספרו חזון עובדיה (ח"ב עמ' תקי"ח) ואייתי לה משמיה דפתח הדביר.

והנה מצינו בין כמה פוסקים ספרדים קדמונים שצינו מדת משקל למידת כזית מצה, והמשקל - כפי משקל חצי ביצה מים, והרי המצה קלה בהרבה מן המים? וצ"ל כפי שכתב ה"מדות ושיעורי תורה" (עמ' רע"ו) דמצה שבימיהם כבידה יותר ושקלה כמשקל המים, וכך נראה מכמה אחרונים ספרדים (עי"ש), ויתכן דהיינו מחמת שלא הרבו להתעסק בעיסה כנהוג בימינו. אבל במצה שלנו אין ספק שהדבר רחוק מהמציאות ומשקלה פחות הרבה ממשקל המים, עכ"ד.

וא"כ אף לדבריהם הרי שבזמנינו אין לשער במשקל אלא בנפח בלבד. [ואם לא נימא כן, הרי שדבריהם יוצרים חומרא ושינוי, ושיעורם גדול יותר מאשר השיעור בנפח שהוא האמיתי, וכמובן לא יתכן לשנות את ההלכה!]. ומכאן נעבור לדון בדברי הגר"ח נאה עצמו. הגר"ח נאה מודה בודאי שהשיעור תלוי בנפח (וכנ"ל), אלא דהוקשה לו כיצד יתכן לצרף חללים קטנים, והרי חללים גדולים לכ"ע אין לצרף, ומי מודיעני מה כן לצרף ומה לא? מחמת קושיא זו הוא חידש (שיעורי תורה עמ' קפ"ב) שאין מצטרפין אלא חללים שאינם נראים כלל לעין, אלא במקרוסקופ בלבד (והם נקבים טבעיים המצויים בחי ובצומח וקרויים פארען pores), אבל חללים נראים לעין יש למעך. והוסיף שכאשר ממעכים "בדוחק עצום" עולה משקל הפת כמו המים, וממילא אפשר להשתמש גם במשקל המים כדי לציין כזית, עכת"ד. מכאן ואילך הוא נהג לציין כזית במשקל (ולא בנפח כפי שנהג מקודם), ובעקבות זאת יוכל הקורא לראות שבהגדות של פסח ובחלק ממדריכי הכשרות כתבו לקחת 30 גרם מצה, וכן על הקופסאות של מצת מכונה נדפס ש30- גרם (בערך מצה אחת שלימה!) הוא כזית. והנה נתברר לנו שבמציאות מצה שוקלת רק כמחצית ממשקל המים (ראה להלן) ולפי"ז החלפת השיעור מנפח למשקל יצרה שינוי גדול בדיון, וכמות המצה הוכפלה - שלא בצדק³⁵.

ובספרו השני של הגר"ח נאה, שיעורי ציון (עמ' י"ח) הוא עצמו מודה שאע"פ שהוא חידש הלכה על סמך התירוץ שלו לקושיא במשנה, מ"מ רחוק התירוץ מלהיות מבורר אף בעיני עצמו, ואדרבה - הוא עצמו מציין שאין משמעות המשנה כדבריו, ולא כך פירשוה הגאונים והראשונים (!) וכתב: "וצריכה נגר ובר נגר דיפרקינה" "ומי שלבו רחב יבאר יותר ונקבל האמת ממי שאמר³⁶ (ואע"כ משנתו לא זזה ממקומה, ונשארה 'הלכה' - שהרי זה רק להחמיר...). אחרים יצאו חוצץ נגד חידושו, וראה לדוגמא את דבריו של הגאון ר' יונה מרצבץ זצ"ל (עלה יונה קמ"א) שכתב לרב אליהו וייספיש שליט"א ז"ל: "ברור כשמש וכבר צווחו ככרוכיא על הרא"ח נאה בזה שאי אפשר ללכת אחרי המשקל אלא אחרי המידה בלבד. ואף אין צל של ספק שראית כ"ת וראיות של החזו"א זצ"ל ושל הרב קנייבסקי [=הקה"י] נ"י מכריחות שאין למעך את החללים הטבעיים, ולחם סופגנים נמדד כמו שהוא. ורק חללי אויר כמו שיש במצות במקום שנפוחות יש למעכם" עכ"ל. וכן הם דברי הג"ר צבי פסח פראנק (במכתב לרב וייספיש שליט"א, הובא בספרו 'חג האסיף' עמוד שטז): "לדעתי דברי הר"ח נאה ז"ל הם דברי שגגה בזה שאומר למעך ולכווץ הרבה, ודברי מע"כ נכוחים מאד דנקבים שדרכם להיות תמיד כן משתערים כמות שהם", עכ"ל.

³⁵ וזאת מלבד מה שנקטו השיעור במספר "30" גרם כדי שיהיה מספר עגול, ואף לשיטתם דקדוקו של השיעור קטן יותר, וראה לעיל הערות 18-19 ולהלן פרק ח' אודות דקדוק השיעור וש"נ.

³⁶ ובספר 'סדר הערוך' (פרק ע"ט הערה 32) כתב שהגר"ח נאה אמר לגרש"ז אויערבאך זצ"ל "שיש לשער בכזית מצה לפי נפח ולא לפי משקל, דלא כמו שכתב בספרו", ומשמע שאף הוא חזר בו משיטתו.

עם כל זה, משנת ר"ח נאה לא זזה ממקומה במדריכי כשרות ובהגדות של פסח ובקופסאות של מצת מכונה, ולפי מה שכתבנו היה מן הראוי לתקן ענין זה או לכל הפחות לציין גם את השיעור שהוזכר בחוברת זו. אחרי שעלה בדינו שיש לשער בנפח, נתקלים אנו בבעיה בבואינו לשער נפח המצה, שכן צורת המצה אינה מאפשרת מדידה בקלות. העובי של המצה אינו אחיד, וממילא אין דרך קלה לקבוע כמה הוא הנפח של המצה. ועל כך, נכתוב בס"ד בהמשך – בפרק האחרון שבקונטרס זה.

בספר מקראי קודש על הלכות ליל הסדר (לר' משה הררי, ירושלים. בעמ' תקע"ב) שאל וז"ל (בקיצור):

לכבוד הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א
 בספר סידור פסח כהלכתו (עמ' קמ"א) כתב בשם כת"ר שהחזו"א זצ"ל היה לוקח מרור בנפח של שליש ביצה דהיינו נפח של כשבעה עשר סמ"ק והיה מיקל כן גם לאחרים.
 וקשה לי שהרי קי"ל ספק ברכות להקל, ובפרט שמרן המ"ב פסק לא כך. לכן אבקש מכת"ר שליט"א שיוורנו אם אכן נכונה השמועה שהחזו"א הורה כן אף לבריאים שאין קשה להם, ולברך על כך "על אכילת מרור", ומה טעמו בזה.

תשובת מרן הגר"ח שליט"א:

דעת מרן החזו"א זצ"ל דמעיקר הדין הלכה כר"ח מוולאזין לענין כזית ולכן הקיל בזה וגם יכול לברך.

מ"י זמורין ג' ו' ו' כ"ג

פרק ז': טעמים של השיעורים הגדולים יותר

סוף סוף, נפוצים בעולם שיעורים הגדולים יותר מן המבואר כאן. מן הראוי איפוא, אחר כל אשר כתבנו להציג ולבסס את השיעור הקטן, לבאר את השיעורים הגדולים יותר, על מה מתבססים. ואף שמכלל מה שנכתב לעיל יוכל הקורא ללמוד זאת בעצמו, ראויים הדברים להיכתב בפני עצמם. בעיקר יש להתייחס לשלשה שיעורים שונים: 28 סמ"ק, 33-50 סמ"ק, 30 גרם.

נפוץ מאד שיעור 28 סמ"ק [ויש שכותבים ביתר דיוק: 28.8 סמ"ק]. זה מתבסס על "חצי ביצה" שכתב השו"ע, בהנחה שהביצה היא כפי ששיער אותה רבי חיים נאה (57.6 סמ"ק), וללא ניכוי הקליפה. [וכבר בא בדברינו לעיל בסוף פרק ד' להעיר שהביצה המדוייקת היא 50 סמ"ק; ושיש לנכות עבור הקליפה 25%, או לפחות 10%; ושקביעת 'חצי' הוא לאו דוקא, כי השיעור האמיתי המדוקדק הוא פחות מחצי, אבל יותר משליש].

שיעור 50 סמ"ק הוא שיעור דחצי ביצה, בהנחה שהביצים נתקטנו והביצה של חז"ל היתה 100 סמ"ק. [החזו"א כתב שיעור זה בענין אכילת מצה, וכן הקה"י בלוח שיעורי המצוות כתב שלצאת כל השיטות יש לאכול כשיעור הזה. אך החזו"א הוסיף שאפשר לסמוך גם על שיטת הסוברים דהכזית פחות משליש ביצה, שהיא שיטת רוב הראשונים, ולפי"ז הכזית פחות משיעור 33 סמ"ק, וכן צויין שיעור זה ע"י הקה"י שם בענין שיעור אכילה לברכת המזון]. וכמובן שכל זה הוא לשיטתם דס"ל שקטנו הביצים (כי לפי הדיעות שהביצים לא התקטנו, אין מקור לשיעור גדול זה). וכבר הבאנו שהחזו"א עצמו סבר שאין זה שיעור הכזית מעיקר הדין, אלא כתבו לחומרא אליבא דהדיעות המשוות את הזית לביצה, אבל מעיקר הדין אינו אלא כגודל זית שבימינו, כפשוטו.

שיעור 30 גרם הוא בהנחה שהשיעור נמדד לפי משקל (ונקטו מספר 30 שהוא 'עגול', אם כי אינו מדוקדק), וכבר ייחדנו פרק שלם להציע את הבעיה שבשיעור זה.

נספח: שיטת הרמב"ם בכזית

(שייך לפרק ב', כפי שצויין שם בשיטת הרמב"ם)

ידוע לכל מתעסק בסוגיית מידות ושיעורי תורה, שרבים שקלו וטרו בדבריו של הרמב"ם, משום שדעתו נחשבת כמכרעת בסוגיא זו, ועל פיה נקבעת ההלכה. בנידון שיעור הכזית לא מצינו שמסר הרמב"ם שיעור מפורש. נאמרו בדעתו ז"ל כמה אופנים בשיעור הכזית, ונביא את הדברים בקצרה, ובפרט שיש לענ"ד להוסיף בזה הערה נכבדה. דהנה, על מש"כ השו"ע בסי' תפ"ו דהכזית כחצי ביצה, העיר המ"ב דלשיטת הרמב"ם הוי כשליש ביצה.

וכבר ידוע שנחלקו השיטות אם הביצה נתקטנה או לא, לפיכך לפי השיטה שלא נתקטנו הביצים – הוי כשליש ביצה דזמנינו, ולפי שיעור החזו"א דנתקטנו הביצים במחצה – הוי כשני שליש מביצה דזמנינו, וכן הביא מרן החזו"א זללה"ה בקונטרס השיעורים סקי"ז.

ויש לציין בזה, את הערתו של מרן בעל ה"קהלות יעקב" (בסוף "שיעורין של תורה"). דהנה הרמב"ם מעולם לא נתן במפורש שיעור לכזית. ורק שמפסקו של הרמב"ם בענין עירובין עולה שגודלה של גרוגרת (והיא תאנה יבשה) הוא כשליש ביצה, וכבר ידוע מסוגיית הגמרא שהכזית קטן מגרוגרת. וממילא ברור שאינו מדוייק לומר (כפי הקריאה הפשוטה של דברי המ"ב) שהשיעור כשליש ביצה, אלא לאו דוקא קאמר³⁷, ורק הכוונה היא שזה בודאי פחות משיעור זה. והוסיף שם הקה"י עוד, דלפי"ז י"ל "לשיטת הרמב"ם ז"ל ודעימיה אין לנו שום הוכחה מן הגמרא על שיעור הכזית³⁸, ... יכולים לשער בכזית בינוני של זמנינו מכיון שאין לנו ראיה שנתקטנו הזיתים מבזמן חז"ל ... ולא חיישינן שנתקטנו".

ונראה להוסיף על דבריו ז"ל, שאכן מסתבר דאין הכזית ממש קרוב לשליש ביצה להרמב"ם, אלא ע"כ פחות. שהרי מצינו בראשונים אחרים שיעורים קטנים יותר, דלרשב"א מוכח שהכזית פחות מרבע ביצה, ולריטב"א מצינו עוד דהוי קטן טפי וכפי שהובא כל זה למעלה בהמשך פרק ב'. וכיון דלהרמב"ם יש הוכחה דהוי פחות מהגרוגרת שהיא שליש ביצה [רק אין ידוע בכמה הוא פחות], א"כ מדוע ליצור מחלוקת בין הרשב"א להרמב"ם כשאין לזה שום ראיה כלל, אדרבה מסתבר טפי שיסכים הרמב"ם עם דברי הראשונים האחרים, ואפושי פלוגתא ל"ל, ובמקום שאין ראיה על כך שקיימת מחלוקת אין להניח שיש מחלוקת אלא אדרבה, יש להניח שמסכימים זה עם זה.

והנה, נראה להציע ראיה בשיטת הרמב"ם כפי הצד שצידד מרן הקה"י ז"ל דאמנם יש לנקוט דהשיעור הוא כגודל זית דזמנינו - כפשוטו ממש [והובאו הדברים במאמר מכותב השורות שפורסם בירחון "מוריה", תשרי תשנ"ד].

³⁷ וכבר מצינו כעין זה בסוגיין גופא, שהמג"א כתב דמש"כ השו"ע דהכזית כחצי ביצה הוא לאו דוקא, ולחומרא קאמר.

³⁸ ר"ל לאפוקי דעת הסוברים כחצי ביצה, דאליבא דשיטתם בנוי דבר זה על סוגיית הגמרא.

והיינו: שהרי מפורש כתב שהשיעור הוא 'כזית', ומה משמעות לזה – אם לא כפשוטו ממש? איך יש לקורא את הוראתו של הרמב"ם להבין את דבריו שהשיעור הוא "כזית", אם לא כפשוטה של מילה, כגודל זית! ולהציג את הדברים בלשון מליצית: רב קהילה בקהיר שבא להורות הלכה למעשה בהסתמך על הרמב"ם, מה הלכה יורה כשכותב הרמב"ם שיעור 'כזית' ללא הנחיות נוספות? מה רצה הרמב"ם שאותו רב יבין ויפסוק?

ולתוספת וחיזוק הראיה: שמזה גופא שלא כתב הרמב"ם שיעור, מוכרח בדברי הרמב"ם לנקוט שיעורא דגודל זית ממש. והיינו, דהרמב"ם דייקן גדול בשיעורים היה וטרח בכל שיעור שהוא הלכה למעשה [האגודל, הרביעית, השקל, עשירית האיפה] להעמיד אותנו על דקדוקם של השיעורים. את כולם ציין הרמב"ם בהשוואה לדברים ששיעורם היה מפורסם וידוע, לזוזי מצרים או לגרעיני שעורה, כדי להורות הלכה ברורה לשומעי דברו. ובהגיעו לשיעור הכזית - השיעור השכיח ביותר - כתב סתם שהשיעור כזית. ואם כוונתו היתה שנמדוד חצי ביצה או שליש ביצה או כל שיעור אחר, היה לו לפרט ולפרש! ולכן נראה, שסובר ששיעור כזית הוא כגודל זית ותו לא, וכפי שמובן לכל הקורא את דבריו כפשוטן. ודו"ק.

נספח ב': גודלו של פרי הזית בזמנינו

הואיל ולפי שיטות רבות, שיעור הכזית תלוי בזית המצוי שבדור – נציע בירור אודות גודלו של הזית המצוי.

והנה במשנה (מסכת כלים פ"ז מ"ח) שנינו:

"כִּזִּית שְׁאֵמְרוּ, לֹא גָדוֹל וְלֹא קָטָן אֶלָּא בִּינוּנִי, זֶה אֲגוּרִי".

וכמה דברים למדנו ממשנה זו.

ראשית, שהשיעור הוא (עכ"פ בזמן חז"ל) לפי הזית המצוי והמציאות. (וכן תניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד): "וכמה שיעורו בכזית ... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתי כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור").

ועוד למדנו, שיש לשער בזית שאינו הגדול ביותר, ולא הקטן ביותר, אלא הבינוני. ועוד למדנו בכוונת 'בינוני', שאין המדובר בבינוני שמבין הזיתים שעל עץ אחד או מסוג אחד, אלא מדובר על הבינוני שבזנים השונים. יש זן גדול, ויש זן קטן, ויש זן בינוני ששמו אגורי – ובו יש לשער.

וזן זה הקרוי "אגורי" – איתא בגמרא במסכת ברכות (לט.): "ולמה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו".

אחר הבירור ממקורות חז"ל כנ"ל, נציע את גודל הזית במציאות. הדברים מבוססים על ספרות של משרד החקלאות (פירות הארץ, א' גור וז' רפפורט, משרד החקלאות ת"א תשט. הזית, א' גור פ' שפיגל וח' גרשט, משרד החקלאות ת"א תש"ך. וכן במאמר של ד"ר י' כסלו, פרופסור לבוטניקה בבר-אילן, תחומין כרך י'. ורבי חיים בניש, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד) יש שלשה זנים מקומיים עיקריים בארץ ישראל. משך חיי העץ עשוי להגיע למאות שנים ואולי יותר, ולכן יש עכ"פ יסוד להניח שזנים אלו הם שהיו בימי קדם.

הזן הנפוץ ביותר בזני הארץ הוא הזן בגודל הבינוני, הקרוי "סורי". כמות השמן בציפה שלו היא הגדולה ביותר, 40%-33%.

בשתי תכונות אלו, נראה שיש הקבלה מליאה לדברי חז"ל, "לא (זן) גדול ולא קטן אלא (זן) בינוני – זה אגורי (ששמנו אגור בתוכו)".

[ועוד יצויין: בירושלמי שביעית (פ"א ה"ג) איתא על הזית "כל אילניא עבדין שנה פרא שנה", כלומר – עושים שנה ומדלגים שנה. תכונה זו מצויה בזית הסורי: "הסורי נושא פירותיו לסירוגין, שנה ירבה ושנה ימעיט" – ספר הזית עמוד 6]

זית סורי ממוצע הוא 2.5-3.5 סמ"ק, ובמטעי שלחין מגיע נפחו עד 7.5 סמ"ק³⁹.

³⁹ אמר לי הרב חיים בניש שליט"א שהוא מדד נפח זיתים מזן סורי במטעי קיבוץ חפץ חיים, והגיעו עד כדי נפח 7.5 סמ"ק. זהו גודל באופן משמעותי מזית סורי רגיל.

הזן הגדול של הזית קרוי נאבלי, כמות השמן בציפה שלו 27-33%, וגודלו הממוצע 5-6 סמ"ק.

הזית המצוי הרבה מזן 'מאנזאנילו' אינו מקומי אלא מיובא מספרד, וגודלו כגודל הנאבלי: 5-6 סמ"ק.

יש עוד זנים שאינם מקומיים אלא מיובאים מאיטליה ומספרד: נובו דה פיזונה, קורטל, סנטה קטלינה, קוין. נפחם כ-10 סמ"ק ויכולים להגיע עד כדי 15 סמ"ק. אלה בודאי אינם "אגורי", כי כמעט אין בהם שמן (6-8% בלבד), ומשמשים להפריית זנים אחרים ומעט לאכילה.

שם הזן	פרטים	גודל במ"מ גובה וקוטר	משקל בגרמים	צורתו	יחס גלעין לכלל הפרי	כמות השמן בציפה	יעוד
נאבלי	על שם המקום "בית נאבאלה" בשפלת לוד	28 - 26 X 20 - 19	6 - 5	כשקד עגלגל-מאורך, לא סימטרי בצלעותיו, כדורי בבסיסו, רחב באמצעו ומחודד מעט בקדקדו	1 : 4-6 (ממוצע) 1 : 5.5	27%-33%	לשמן ולכבש ירוק
סורי	הנפוץ בזני הארץ, נקרא על שם סוריה	24 - 21 X 18 - 13	2.5 - 3.5 הסורי המבורר מגיע עד-5	מאורך וסימטרי כד (כהה) בבסיסו וחד בקדקדו	1 : 4	33%-40%	לשמן ולכבש ירוק או שחור
מאליסי	נקרא על שם פריו הקטן. (מאליס בערבית = קטן)	20 - 16 X 14 - 6	2 - 1.5	מאורך וסימטרי מחודד בשני קצותיו	1 : 2.7	18%-22%	לשמן בלבד

זני זיתים מקומיים בארץ ישראל

הטבלא מסודרת בהתאם לגודל – מהגדול לקטן. המשקל הסגולי של הזית קרוב ל-1:1 (עד 4%-3 פחות).

סיכום דברי הקונטרס:

היוצא מדברינו, דהשיעור 17-20 סמ"ק על אף היותו קטן בהרבה מהשיעור הידוע והנפוץ, מכל מקום יסודתו בהררי קודש וכפי שהארכנו לעיל מדברי הראשונים והאחרונים והפוסקים.

ונסיים מעין הפתיחה שלא באנו בקונטרס זה לערער ח"ו על דברים שנכתבו ונאמרו מגדולי הדורות אלא רק להראות מקום, איבעית אימא מ'קרא' ואיבעית אימא מסברא, לשיעור הנ"ל, ולדינא כיצד לנהוג למעשה - כל אחד ישאל את רבותיו.

הבה נמדוד כזית – תמונות להמחשה

אחרי הבירורים בסוגיות, והצגת המספרים השונים הקשורים לשיעורי הכזית, עדיין לא הושלמה המלאכה, עד שנראה בצורה מוחשית את הגודל והכמות עליהם מדובר. אין משמעות המספרים ברורה לאדם שלא התעסק בהם, ולפיכך יש צורך להציג את העניינים בתמונות מעשיות. הנה, נתחיל בקרקרים – מאכל מצוי. חבילת קרקרים שכזו מצויה בכל מכולת.

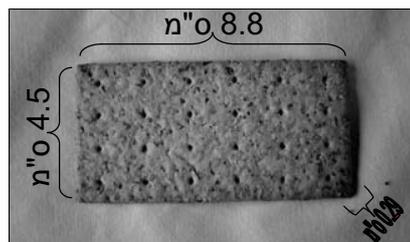

חבילת קרקרים מצויה.

Standard package of crackers

כזית "קרקר"

מעלה גדולה יש לעניננו לסוג קרקרים שכזה. הרי השיעור הוא בנפח, וזה נמדד על ידי הכפלה: אורך כפול רוחב כפול גובה. קרקרים אלו הם מרובעים ומאד ישרים, ולכן קל למדוד אותם. ועוד, שאף שבדרך כלל קצת קשה למדוד עובי של דבר כה דק, הרי כאן אפשר להניח קרקרים רבים אחד על השני ולמדוד הרבה בבת אחת, וזה ממעט את טווח הטעות. מדידה העלתה בידינו, שכל קרקר - אורכו 8.8 ס"מ ורוחבו 4.5 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ.

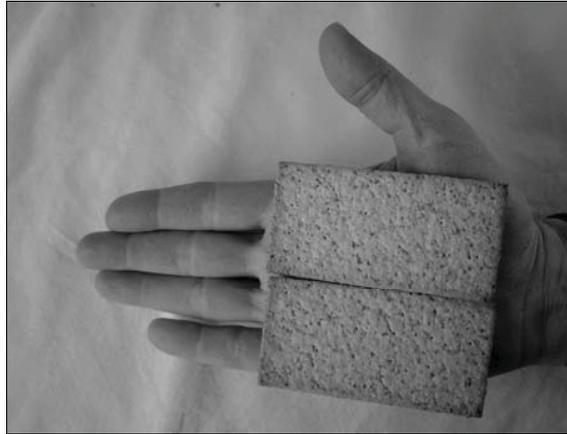
אורך הקרקר 8.8 ס"מ, רוחבו 4.5 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ.
בכך ניתן לברר שנפחו כ-11 סמ"ק.

By measuring the length, width and thickness,
we can determine that the volume of each cracker is about 11 c.c.

א"כ, נפח כל קרקר יותר מ-11 סמ"ק.

לפי זה, שני קרקרים הם יותר מ-22 סמ"ק, ואפשר לברך עליהם ברכת על המחיה ברווח⁴⁰.

(שני קרקרים – מכסים בערך את כף היד)⁴¹.

כשהקרקרים מכסים את כף היד (כ-12 גרם) – אפשר לברך 'על המחיה' בשופי.

2 thin crackers (about 12 grams) cover the palm of a hand

That is more than sufficient for an 'על המחיה'.

והנה, אף ששיעור הכזית מוגדר רק על ידי נפח ולא על ידי משקל, מ"מ בדברים שהמשקל הסגולי שלהם ידוע – אפשר להשתמש במשקל כדי לציין את הנפח.

משקל כל קרקר הוא כמעט 6 גרם (כי המשקל המודפס על החבילה הוא 250 גרם, ובאמת הוא מעט יותר, ויש בחבילה 43 קרקרים). ולמדנו שבקרקר – או במאכל שמשקלו הסגולי דומה⁴² – אפשר לציין את הכזית גם במשקל. כמובן, מודגש בזאת, שהמשקל אינו השיעור, אלא רק דרך שעל ידו ניתן לברר את השיעור.

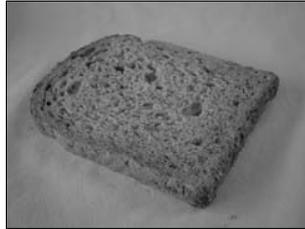
⁴⁰ בספר 'הלכות חג בחג' על פסח (להגרמ"מ קארפ שליט"א, עמוד ש"ט) כתב: "ושמעתי ממרן [הקהילות יעקב] זצ"ל לפי זה (שהכזית משתער בכל דור כמות שהוא) שאפשר לברך ברכה אחרונה על קצת יותר מבסקויט אחד ועכ"פ שנים", עכ"ל. נ.ב. בסקויט רגיל גדול במעט מהקרקרים עליהם כתבתי לעיל בפנים.

⁴¹ בספר "ארחות רבנו" (ח"ב עמ' סח) איתא שמרן החזו"א חילק כזיתי מצה לבני ביתו כגודל כף יד גדולה בלי האצבעות, מפני שסבר דמשערים בכזית בינוני של זמנינו. [מדידה העלתה בזה שיעור של כ-17 סמ"ק ומעט יותר - רבי חיים בניש שליט"א, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד].

⁴² דוגמא לכך: מצה, וכפי שהעלנו בהמשך.

כזית לחם

פרוסת לחם: מה שיעורה? הבה נמדוד!
 פרוסת הלחם שבתמונה, נלקחה מאמצע ככר פרוס של לחם מלא. מדותיה:
 רוחב 9.7 ס"מ, גובה 11 ס"מ, עובי 1.1 ס"מ. לאחר ניכוי הפינות העליונות
 (שנתעגלו) וכמה כיסי אויר גדולים, נוכל להסיק שיש בפרוסה בערך 100 סמ"ק.
 א"כ, על רבע פרוסה ניתן לברך ברכת המזון ברווח.
 עבור ברכת "על נטילת ידיים" צריך גודל כביצה⁴³ (שולחן ערוך סימן קנח).
 גודל זה יש בחצי פרוסת לחם.

בפרוסת לחם זו יש כ-100 סמ"ק. על רבע פרוסה אפשר לברך ברהמ"ז
 ברווח. עבור ברכת 'על נטילת ידיים' צריך שיעור כביצה – כחצי פרוסה.

On a quarter of a slice of bread, one may say 'ברכת המזון'.

The quantity for saying 'על נטילת ידיים' is half a slice.

נפח קופסת גפרורים מצויה ופקק בקבוק סודה

יש המשווים את הכזית לנפח קופסת גפרורים, ובעיני רבים זה נתפס כקולא.
 לפי המבואר בקונטרס זה, אדרבה, זהו שיעור גדול באופן משמעותי יותר מן
 הכזית.
 קופסת גפרורים המצויה בארץ ישראל כהיום, נפחה בממוצע 25-30 סמ"ק.
 פקק בקבוק סודה, נפחו בערך 10 סמ"ק.

קופסת גפרורים היא כ-25 - 30 סמ"ק. נפח הפקק הוא כ-10 סמ"ק.

⁴³ פשוט שהכוונה לביצה ללא קליפתה, שהיא הביצה של טומאת אוכלין.

ביצים שלנו ללא קליפתן – כ-45 סמ"ק.

ונראה שגם לפי מרן החזו"א, שהלך בשיטה שביצים בזמן חז"ל היו גדולות משל היום,
 יסבור ששיעור נטילת ידיים – ששיעורו נקבע 'כביצה' – יהיה תלוי בביצים של היום ולא
 של פעם, כמו כל השיעורים שהן לפי הפירות של הדור, כמבואר בקונטרס זה בפרק ו'.

כזית מצה – בהלכה

המאכל שנחוצו ביותר לדקדק בשיעורו הוא, כמובן, מצה. וזאת מכמה סיבות. חדא, שמצות הכזית בליל פסח היא מדאורייתא. ועוד, שאכילתה קשה יותר מלחם רגיל, וגם יש אנשים שמוגבלים ביכולת אכילתם וצריכים לדעת כמה הוא המינימום בו יוצאים ידי חובה.

נוסף על זאת, הרי אנשים אינם יודעים מהו השיעור המדוקדק, ומחמירים לאכול עד שיצא הספק מן הלב שלהם. פעמים שיציאה זו מכל ספק גורמת לאכול שיעורים מופלגים, עד שהאכילה הופכת למשימה קשה ולמעמסה. יש בזה חומרא דאתי לידי קולא, כי מצוי מאד שעי"ז מושבתת או מתמעטת שמחת החג – או, עכ"פ, שמחת קיום מצות אכילת מצה.

קודם שנעסוק במידות הכזית, נברר כמה כזיתים מצה אדם צריך לאכול. שלש פעמים בליל הסדר יש מצות אכילת מצה:

- מוציא מצה
- כורך
- אפיקומן

מן התורה – אין חובה אלא בכזית אחד ("מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר... ומשאכל כזית יצא ידי חובתו", ל' הרמב"ם הל' חמץ ומצה ריש פ"ו). כל מה שיתר על כן הוא מדרבנן.

והנה באכילת 'מוציא מצה' כתב השו"ע (תע"ה, א') לקחת כזית מהמצה השלימה העליונה וכן כזית מן הפרוסה – סך הכל שני כזיתים. והטעם, משום ספק על איזו מצה קאי הברכה של "על אכילת מצה". אמנם בביאור הלכה שם תמה שאין מקור להצריך יותר מכזית אחד, לא בגמרא ולא בפוסקים שעד השו"ע, ומסיק "בודאי די בכזית אחד בצירוף משתייהם"⁴⁴.

בענין אפיקומן, כתב המ"ב (תע"ז א', בשם 'אחרונים') שלכתחילה טוב לאכול כשני זיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו. אמנם זהו רק לכתחילה, כי ברמב"ם ובטור ובשו"ע כתבו לאכול רק 'כזית' לאפיקומן, ולא הצריכו שני כזיתים. בשעת הצורך די באכילת שיעור כזית אחד.⁴⁵

⁴⁴ בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ט) כתב: "מה שמובא בשו"ע שצריך לאכול כזית מכל אחד דהיינו כזית מהשלימה וכזית מהפרוסה, אמר לי מו"ר [הקהילות יעקב] צוק"ל שזה חומרא גדולה וכמבואר שם בביאור הלכה וכמדומה לו שמרן החזו"א זצ"וקל אכל רק כזית אחד... חילק מו"ר [הקהילות יעקב, למסובים אצלו בסדר] רק כזית מצה אחד לכל אחד ולא שני כזיתים... אמר לי הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שמרן החזו"א זצ"ל אכל רק כזית מצה אחד, ואמר מרן דאין הלכה כרא"ש שמצריך שני כזיתים".

⁴⁵ כתב בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ז): "פסח תשל"ו, אמר לי מו"ר [מרן ה"קהילות יעקב] צוק"ל שאוכל אפיקומן רק כזית אחד וכשיעור קטן בגודל כף יד בערך בלי האצבעות", עכ"ל. וכן גם הוראת הגר"ש וואזנר שליט"א, שבמקום חולי או במקום הדחק די בכזית אחד (מפי הגר"מ רובין שליט"א).

כזית מצה – במידה

יש קושי רב למדוד במדויק את נפח המצה, מפני שהעובי אינו אחיד לכל רחבו, אלא יש חלקים עבים יותר ודקים יותר.

מחבר ספר "מדות ושיעורי תורה" (פ"ז ס"ב) עשה מדידות ונסיונות רבים, עד שמדד במכשיר מדידה מקרומטרי הנקרא "מדיד ורניר"⁴⁶. עלה בידו⁴⁷, שבמצת מכונה ממוצעת, החלק שבין הערוגות עוביו כ-2.2 מ"מ. ואף שהערוגות נראות תפוחות יותר, התפיחה היא מחמת חלל הערוגות, וא"כ אין כאן עובי נוסף, ויש להחשיב את כל המצה כבעלת עובי אחיד.

במצות יד, העובי הוא 1.8-2.1 מ"מ.

לפי זה, ניתן בקלות לשער את הנפח של המצה.

לקחתי מצת מכונה רגילה, ומצאתי שמידותיה: 17 ס"מ אורך על 16.2 ס"מ רוחב.

לפי זה, אם נכפיל: $2.2 \times 16.2 \times 17$, יעלה בידינו שנפח המצה הוא כ-60 סמ"ק. מצה שכזו שוקלת כ-30 גרם⁴⁸, נמצא שהמשקל הסגולי של המצה הוא בערך חצי מזה של מים⁴⁹.

יצוין, שזהו גם בערך המשקל הסגולי שעלה בידינו לקרקרים, כפי שהובא לעיל – ואכן שני מאכלים אלה נראים דומים בצורתם והרכבם.

(זהו גם המשקל הסגולי של מצות מעבודת יד – אם כי יתכנו שינויים לפי מידת הלחות של המצה).

כזית מצה – למעשה

אחר שנתברר המשקל הסגולי של מצה, כשנרצה לברר את שיעור הכזית מצה, נוכל לציין את המשקל (כסימן לדבר), או את השטח – במצת מכונה. וכיון שביררנו שיעור 17-20 סמ"ק כשיעור כזית, עולה בידינו, ששיעור של 20 סמ"ק מצה הוא כ-10 גרם, והוא כשליש מצת מכונה.

שיעור זה מספיק לכורך, וכן למשך ימי החג – לברך ברכת המזון⁵⁰.

מעיקר הדין – זה גם מספיק לכזית דאורייתא⁵¹.

⁴⁶ "אופן מדידה הנותן תוצאות בקירוב גדול", שם.

⁴⁷ הוא כותב שם על אופני מדידה שונים המוכיחים את מסקנתו, ומוסיף שהג"ר מנדל שפרן שליט"א הסכים לאופן המדידה ולתוצאה. וראה עוד בקובץ בית אהרן וישראל (שבט תשנ"ד) מאמר מהרב דויד יצחקי שליט"א שהאריך בנושא זה.

⁴⁸ ניתן לברר בקלות: מחלקים את משקל כל החבילה, במספר המצות שיש בחבילה, ובכך מתברר כמה שוקלת מצה ממוצעת. יצוין, שיש גם מצות מכונה ששוקלות יותר בצורה משמעותית, ואף שאינו נראה לעין. אין הדבר מתברר אלא בבדיקה.

⁴⁹ לשון ה"מדות ושיעורי תורה" שם: "במדידה התברר לי שמשקלה הסגולי של מצה בימינו הוא כ-0.5 – 0.55 ממשקל המים. ההבדלים תלויים במדת דחיסות המצה ובטרייתה, אבל אין הבדל משמעותי בין מצה עבודת יד או מצת מכונה". יצוין, שגם הג"ר יחיאל אברהם זילבר שליט"א (מטעמו מתפרסמים המדות והשיעורים ב"יתד נאמן") העלה מסקנה דומה.

⁵⁰ ולברכת 'על נטילת ידיים', שצריך כביצה – יהיה זה כ-3/4 מצת מכונה.

לפי מרן החזו"א ז"ע: למרות ששיעור הנ"ל הוא שיעור הכזית מדינא (גם לדאורייתא), מ"מ היה מחמיר לכתחילה לענין הכזית דאורייתא לצאת ידי חובת השיטות שהכזית קשור לגודל הביצה (כבהערה)⁵². ולפיכך לכזית של תורה, אם נקח כשני שלישי ביצה של זמנינו⁵³, שהוא כ-33 סמ"ק, יהיה זה מעט יותר מחצי מצת מכונה. ואף לענין מצוות שני כזיתים של 'מוציא מצה' אין צורך להוסיף יותר, כי לזה בודאי אפשר לסמוך בשופי על שיעור הכזית של זמננו שהוא לכל היותר 17 סמ"ק⁵⁴, והרי הוא כבר נכלל⁵⁵.

למצות אפיקומן:

כשאוכל שלישי מצה, יש בזה בודאי כזית (וכנ"ל).
ויש לצדד שדי בזה אף לענין השיטות דשני כזיתים, כמבואר בהערה⁵⁶.

⁵¹ לפי הבירורים של קונטרס זה, הרי זה מספיק לכל השיטות כולן של הראשונים. הן לסוברים שמשערים בכזית המצוי – פשיטא שזה מספיק. והן לסוברים לשער בכחצי ביצה, אם ננקוט שהביצים לא השתנו בגודלן (כשיטת הש"ע ורוב הפוסקים). וכבר הארכנו בזה בפנים הקונטרס.

⁵² אם כמ"ד כחצי ביצה – בלי הקליפה, או כמ"ד שלישי ביצה עם הקליפה. ולשיטתו ז"ל, הביצה של חז"ל – כפולה בגודלה.

⁵³ אפשר לסמוך על דעה זו – חזו"א אות י"ז (איירי לענין מצה). והרוצה להחמיר לצאת כל השיטות, יקח שיעור כביצה שלימה (קלופה) של זמננו – קה"י בלוח שיעורי המצוות.

⁵⁴ והרי למצות מרור, היה החזו"א מורה על 17 סמ"ק בלבד, כמובא לעיל בפרק ב'.

⁵⁵ עיין בספר 'הלכות חג בחג' (להג"ר מ"מ קארפ שליט"א) על פסח (בעמ' ט) שכתב: "יש בידי קיפול בדף מחברתי שקיפל מרן [הקהילות יעקב] זצ"ל שיעור הכזית שחילק להם החזון איש בליל פסח, והוא כשליש דף מחברת וכהגדרתו כגודל כף היד. ולשאלתי שהרי צריך ב' כזיתים בכזית דאכילת מצה, השיב מרן זצ"ל בלחש מסתמא היה בזה ב' כזיתים", עכ"ל.

⁵⁶ כבר נתבאר לעיל שלא נזכר לקחת שני כזיתים בש"ע ובפוסקים שקדמו לו, וזה רק הובא באחרונים כלכתחילה. א"כ, אין כאן **חיוב** של שני כזיתים, אלא מצוה בעלמא. והנה זית המצוי הוא קטן דיו, שב-17 סמ"ק של שלישי ביצה יש גודל יותר מכשני זיתים מצויים, ולענין זה אפשר לצדד דשפיר יש לסמוך על גודל זית ממש – וממילא בכשלישי ביצה מקיים מצות שני כזיתים.

שיעור כגודל זית המצוי

לפי החזו"א, ועוד שיטות רבות שהובאו לעיל בפרק ב', שיעור הכזית הוא כפשוטו – כגודל זית. זית ממש, כזה שגדל על העצים שלנו ומוגש לאכילה בחתונות.

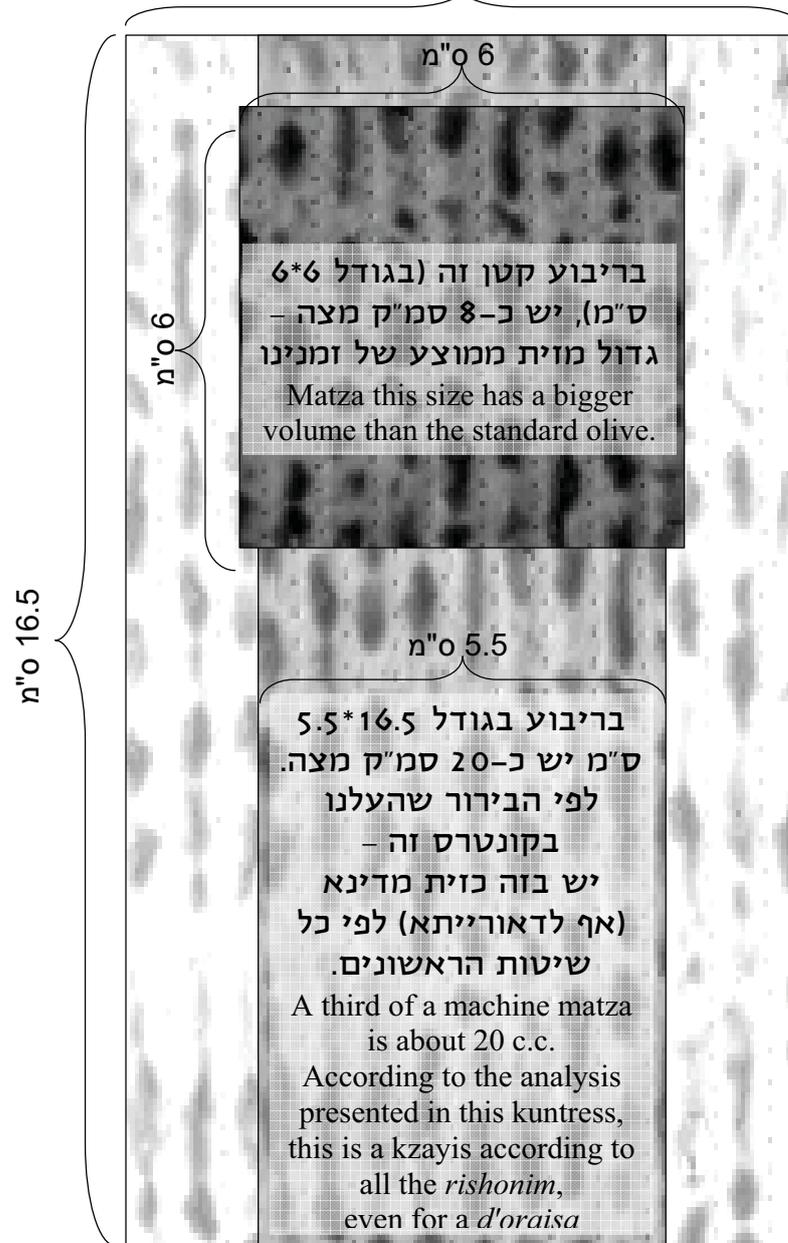
והנה זית זה קטן טובא. זית ממוצע הוא בערך בגודל 4 סמ"ק (ראה להלן). עכ"ז, בקונטרס זה נקטנו בשיפוליה גלימתו של מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א, ולמעלה בקודש מאביו מרן הקה"י זי"ע, שכתבו שהוא לכל היותר כגודל שליש ביצה של זמנינו, דהיינו כ-17 סמ"ק. ולא כתבו כן כדי לקבוע שהשיעור הוא כה גדול, אלא – כלשונם – שזהו השיעור "לכל היותר". דהואיל וזהו בלא"ה שיעור קטן טובא, אין צורך לחקור ולדקדק יתר על המידה בבירור שיעור מדוקדק של זית.

ואכן כך הוא בכל המאכלים – ועכ"ז דומני שבמצה יש מקום לברר אודות גודל הזית כפשוטו.

זית ממוצע בזמננו הוא בערך 3-5 סמ"ק, ויש זיתים שהם גדולים ממש והם כ-7 סמ"ק. כדי להמנע מהתעסקות בדקדוק במספרים אלו, נקח שיעור 8 סמ"ק, שהוא בודאי גדול מן הממוצע.

והנה ריבוע של 6 ס"מ על 6 ס"מ (בעובי 2.2 מ"מ) הוא כמעט 8 סמ"ק.

בריבוע הגדול (בגודל 16.5 * 9.1 ס"מ) יש כ-33 סמ"ק מצה.
לפי החזו"א, גם לחומרא (דכזית דאורייתא) אפשר לסמוך על שיעור זה.

According to the Chazon Ish, 33 c.c. is sufficient even for the *chumrah* of *d'oraisa*